

ISSN:2148-2292

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2018, 5 (17), ss. 277-294

Academic Journal of History and Idea, 2018, 5 (17), pp. 277-294

Araştırma Makalesi

Original Article

Ayıntab Kazası Eğitim Kurumları (1839-1876)

Özlem Muraz Budak*

ORCID: 0000-0003-1114-5822

Öz

İlkçağlardan itibaren birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Ayıntab, bu tarihi süreçte çeşitli devletlerin mücadele sahası olmuş, 1516 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 1830 tarihinde ise Halep Eyaleti'ne bağlı bir kaza haline getirilmiştir. Ayıntab, bu statüsünü XIX. yüzyıl boyunca devam ettirmiştir. Bu yüzyılda Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durum çağdaş gelişmelere uyma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Bu anlamda batılılaşmanın hız kazandığı Tanzimat döneminin her alanda kendisini gösteren yenileşme çabası eğitim alanında da uygulamaya koyulmuştur. Osmanlı klasik eğitim sisteminin yanı sıra batı modeli yeni bir eğitim sistemine geçilmiştir. Eğitim alanında meydana gelen bu gelişmeler merkeze paralel olarak taşrada da uygulamaya koyulmuştur. Ayıntab kazasında eğitim alanında bir yandan klasik eğitim kurumları olan medreseler ve sıbyan mektepleri devam ederken diğer yandan da yeni ve modern okullar açılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda azınlık ve yabancı devletler tarafından okullar açılmıştır. Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti'nde her alanda yeni düzenlemelerin yapıldığı bir reformlar dönemidir. Merkezde masa başında alınan reform kararlarının başarı ölçütü, bu kararların taşrada da uygulanabilirliği ile doğru orantılıdır. Bu amaçla bu çalışmada başta Şer'iyye sicilleri olmak üzere, Halep Vilayet Salnameleri, çeşitli arşiv belgeleri ve tetkik eserler çerçevesinde Halep eyaletine bağlı Ayıntab kazasında yer alan eğitim kurumları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Ayıntab, Eğitim, Mektep, Azınlık

Gönderme Tarihi: 09/08/2018

Kabul Tarihi: 20/10/2018

*Dr., E-posta: ozlem-muraz@hotmail.com

Educational Institutions of Ayıntab Township
(1839-1876)

Abstract

Ayıntab, which has hosted a lot of civilizations since the early ages, has become struggle arena of various states during this historical process and fell under Ottoman domination in 1516. It was turned into a township connected to Aleppo Province. Ayıntab has continued this statue throughout 19th century. In this century, the situation which the Ottoman state is within brought it with the obligation to comply with contemporary developments. In this sense, the effort of modernization?renovation?, which showed itself in every field of the Tanzimat period when westernization accelerated, was also put into practice in the field of education. In addition to the Ottoman classical education system, a new educational system of the western model was moved to. These developments, which took place in the field of education, were also put into practice in the provinces in parallel with the center. On the one hand classical educational institutions such as madrasahs and infants' schools contined, new and modern schools began to be opened in Ayıntab township on the other hand. At the same time, schools were opened by minorities and foreign states. Tanzimat period is a period of reforms when new regulations were made in all areas in Ottoman State. The success criterion of the reform decisions taken at the desk in the center is directly proportionate to the applicability of these decisions in the provinces, as well. For this purpose, educational institutions located in Ayıntab township of Aleppo province were addressed within the scope of Aleppo City Annuals, various archive documents and examinations works, including sharia courts records.

Keywords: Tanzimat, Ayıntab, Education, School, Minority

Received Date: 09/08/2018

Accepted Date: 20/10/2018

Образовательные заведения провинции Айнтаб (1839-1876)

Резюме

Айнтаб (Антеп), который с самых древних времен служил пристанищем многим цивилизациям, стал местом столкновения различных государств на протяжении всего этого исторического периода и в 1516 году вошел в состав Османского правления. А в 1830 году его признали провинцией, которая стала входить в регион Алеппо (Халеп). Этот свой статус Айнтаб, сохранил на протяжении всего XIX века. На протяжении этого столетия положение Османской империи принесло с собой обязательство следовать событиям современного развития. В связи с этим, в то время когда развития на западе с каждым днем происходили все быстрее и быстрее, усилия возрождения всех направлений Танзиматного периода, были реализованы и в области образования. Помимо Османской классической системы образования, в западную модель была введена новая система. Данные изменения в сфере образования параллельно с центром стали применяться и в провинциях. С точки зрения образования провинции Айнтаб, где с одной стороны продолжая свои деятельности классические учебные заведения (медресе) и начальные заведения (сыбьян), с другой стороны начали открываться новые и современные школы. В то же время стали появляться школы, открытые национальными меньшинствами и иностранными государствами. Танзиматный период - это период принятия новых реформ Османской империей, которые были приняты во всех направлениях. Степень успешности принятых центром на бумаге реформаторских идей явилась прямо пропорциональной возможности применения этих реформ в провинции. С этой целью в этой работе, опираясь на шариатские записи (Щериййе), летописи провинции Алеппо, различные архивные документы и исследования, были исследованы образовательные учреждения провинции Айнтаб, которое входило в регион Алеппо.

Ключевые слова: Танзимат, Айнтаб, образование, школа, меньшинства

Получено: 09/08/2018

Принято: 20/10/2018

Giriş

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Ayıntab, bu süreçte çeşitli devletlerin mücadele sahası olmuş, 1516 tarihinde ise Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Önceleri Vilayet-i Arab idari yapılanması dâhilinde ve sancak statüsünde olan Ayıntab, zaman içerisinde bazen Maraş eyaleti bazen de Halep eyaleti arasında idari bağlılığını devam ettirmiştir. Son olarak 1830 tarihinde Halep Eyaleti'ne bağlı bir kaza haline dönüştürülmüştür. Ayıntab, her ne kadar sekiz yıl kadar bir süre Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın işgaline uğramış ise de, kaza statüsünü XIX. yüzyıl boyunca devam ettirmiştir.¹

Sürekli büyüyen ve gelişen dünya karşısında değişimi zorunlu hale gelen Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda özellikle Tanzimat'la birlikte her alanda modernleşme çabası içerisine girmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki bu değişimler ve uygulamalar önce merkez İstanbul'da uygulanmış, daha sonra aşamalı olarak taşralarda faaliyete geçirilmiştir. İlk dönüşüm idari alanda başlamış; daha sonra askeri, eğitim, yargı, ekonomi vs. alanlarında devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin merkezi bir eğitim sistemi olmamakla beraber Tanzimat'la birlikte batılılaşmaya paralel olarak süregelen klasik dini eğitimin yanı sıra batı tarzı eğitim sistemi benimsenmiştir. Bu bağlamda batılı devletler tarafından açılan misyoner okulları da bu ikili eğitim sistemine yeni, çoklu bir boyut kazandırmıştır.² Ülkenin her anlamda gelişimi için modern okulların açılması gerekliliğini vurgulamak adına 1845 tarihinde oluşturulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat tarafından ilk, orta ve yükseköğretimden oluşan üç kademeli bir eğitim sistemi kurulmasını önerilmiştir. 1846 tarihinde yeni tesis edilen eğitim kurumlarının-geleneksel eğitim kurumlarının da bağlı olduğu- Evkaf Nezareti'nin yerine yeni teşkil edilen Mekatib-i Umumiyye Nezareti'ne bağlanması kararlaştırılmıştır. Bu idari ayrışma, 1857'de bir bakanlık statüsündeki Maarif-i Umumiyye Nezareti'nin açılmasıyla tamamlanmıştır.³

XIX. yüzyılda Tanzimat'la beraber Osmanlı genel eğitim sistemine paralel Ayıntab kazasında da eğitim alanında bir yandan klasik eğitim kurumları olan medreseler ve sibyan mektepleri devam ederken diğer yandan da yeni ve modern okullar açılmıştır. Türk-Müslüman halk ve

¹Besim Darkot-Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Ayıntab" , İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, C 2, İstanbul 1979, s. 64; Hüseyin Özdeğer, "Gaziantep", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 33, İstanbul 1996, s. 466.

²Cemil Öztürk, "Osmanlılar", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 33, 2007, s.565.

³Ali Akyıldız, "Tanzimat", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 40, 2011, s.5; Fatma Ürekli, Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve kurumları, http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol02_Issue03_2002/251.pdf,Erişim:23 Mayıs 2018.

Ermeni milleti tarafından açılan sıbyan mektepleri, rüştiyeler, idadiler dışında Avrupalı devletler ve Amerikalılar tarafından, anaokulu, ortaöğrenim ve kolej açılmıştır. Bu bağlamda Ayıntab kazasında Tanzimat döneminde yer alan eğitim kurumları, başta şer'iyye sicilleri olmak üzere, salnameler, çeşitli belge ve eserlerde yer alan bilgiler çerçevesinde ele alınmıştır.

1. Ayıntab Kazasında Bulunan Klasik Eğitim Kurumları

1.1. Medreseler

İslam dünyasında eğitim ve öğretim kurumlarının genel adı olan medrese, “okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak” anlamına gelen ders (dirase) kökünden türemiş bir mekân ismidir. Osmanlı eğitim sisteminde medreseler sıbyan mektebi sonrası orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimini de içine alan ve sadece Müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumu özelliği taşımaktadır.⁴

Medreseler, bünyelerinde yer alan yurtlar, hamamlar, kütüphaneler, mutfak vb. tesislerle öğrencilerin tüm ihtiyaçlarına karşılık veren eğitim-öğretim kurumlarıdır. Medreselerde dersler, müderrisler tarafından verildi. Burada öğrenim gören öğrenciler öğrenimleri açısından suhte (softa), danışmend ve muid olmak üzere üçe ayrılırlardı.⁵

Ayıntab, medreseler bakımından önemli bir yere sahip olan Anadolu şehirlerindendir. Dini ve sosyal hayatın önemli yapılarından olan medreselerin büyük kısmı kazadaki camilerin avlularında ve etrafında yer alan binalardan meydana gelmekte idi. Bu medreseler bünyelerinde bulundukları mescid, mektep, hamam gibi unsurlarla bir külliye görünümündeydiler.⁶

Evlıya Çelebi Seyahatnamesinde XVII. yüzyılda Ayıntab da; Mihaliye Medresesi, Ali Neccar Medresesi, Tahtalu Medresesi, Bali Paşa'nın Şeyh Medresesi, Molla Ramazan Medresesi ve Tabakhane Medreseleri'nin varlığından bahsetmektedir. Bu medreseler onar on beşer hücreli yapılardır.⁷ Yine aynı yüzyılda 1600-1650 tarihleri arasında Ayıntab'da tespit edilen medreseler Alaüddeve, Ali Neccar, Bostancı, Boyacı, Dülük Baba, Ebulhüda- Ebulheyd, Hacı Musa, Medrese-i Cedide, Mihaliye, Mihaloğlu Ahmed Bey, Muslihiddin, Oruç Baba, Şerif Hasan, Şeyh Fethullah(BaliBey), Zülkadriye ve Sunguriye Medreseleri'dir. XVIII.

⁴Nebi Bozkurt, “Medrese”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 28, 2003, s.323; Mehmet İpşirli, “Medrese”(Osmanlı Dönemi), Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 28, 2003, s.327; Öztürk, “Osmanlılar”, DİA, C 33, 2007, s.566.

⁵ Recai Doğan, Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/782/10066.pdf>. Erişim: 04.06.2018.

⁶Hüseyin Çınar, Antep Şehrinde XVIII. Yüzyılda Kurulan Medreseler ve Vakıflar, Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep, Ed. Yusuf Küçükdağ, Gaziantep 1999, s.174.

⁷ Evlıya Çelebi, Seyahatname(Anadolu, Suriye, Hicaz 1671-1672), C 9, Devlet Matbaası, İstanbul 1935, s.354-355.

yüzyılda kazada mevcut olan medreseler ise; Nakib, Seyyid Ahmed Çelebi, Hacı Osman Ağa, Ebu'l Hüdazâde, Basmacızâde Hacı Ömer Efendi, Sarı Hacı Ömer Ağa, Hüseyin Paşa, Battalzâde Mehmed Nuri Paşa, Mihaliye, Zülkadriye, Şeyh Muhyiddin Efendi, Nakîbüleşraf Kâimmakamı Seyyid Hacı Mustafa Çelebi, Boyacıoğlu es-Seyid Ahmed, Müftü Mehmed Efendi B. Abdülcelil ve Ebulhüdâzâde El-Hac Mehmed Efendi medreseleri idi. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise kazadaki mevcut medrese sayısı 21 idi.⁸

Osmanlı dönemi ve öncesinde otuz kadar medrese ile üç buk'anın yapıldığı ifade edilen Ayıntab kazasında günümüze orijinal haliyle ulaşmış herhangi bir örnek bulunmamaktadır. Ayıntab'da bulunan medreselerin büyük çoğunluğunu camilerin avluları etrafına yapılmış olan tek katlı medreseler teşkil etmekteydi; ancak bugün yalnız Boyacı Camii'nde böyle bir medresenin izi görülmektedir. Şeyh Muhyiddin Mehmed (Tahtani Cami) Ömer Şeyh, Esenbek, Bostancı, Şeyh Fethullah, Karagöz, Ferhadiyye, Eyüboğlu, Kozanlı, Fethiye ve Ayşe Bacı Medreseleri de aynı adı taşıyan camilerin avlularının etrafında sıralanan odalardan ve dershaneden meydana gelmekteydi.⁹ 1839-1876 tarihleri arasında Ayıntab kazasında tespit edilen medrese isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir;

No	Medrese Adı	Yaptıran Kişi	Yeri	Yap.Tar.
1	Abdi Ağa Medresesi ¹⁰	-	-	-
2	Ahmet Çelebi(Ramazaniye) Medresesi ¹¹	Ramazan Efendi	Ulucanlar Mah.	1673
3	Ali Nacar(Neccar) Camii Medresesi ¹²	Kepkepzade	Yaprak Mah.	14.yy
4	Ayşe Bacı Camii Medresesi	Mehmet oğlu Hacı Ali	Savcılı Mah.	1722 öncesi
5	Bostancı Camii Medresesi	Ahizade Hacı Abdurrahman Ağa	Bostancı Mah.	1574/75 yada öncesi
6	Ebulhüda Medresesi	-	KaratarlaMah.	1557 öncesi
7	HüseyinPaşa(Cami yada Muallimhanesi)Medresesi ¹³	Hüseyin Paşa	İsmet Paşa Mah.	1720
8	Hüseyin Ağa Medresesi ¹⁴	Nur Ali Ağa	Çukur Mah.	1799

⁸Halep Salnamesi; 1284/136; 1285/184; 1286/146; 1287/126; 1288/127; 1289/127; 1290/125.

⁹Nusret Çam, "Gaziantep", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 13, 1996, s.472.

¹⁰EV. D. Nr 11687. Varak:14, Sayfa:1; BOA. EV. D. Nr:11687.

¹¹EV D. Nr 609, S.79, Sıra No:104.

¹²EV. D. Nr 11687. Varak:13, Sayfa:1.

¹³Es-Seyyid El-Hâc Abdülhamid İbni Mehmet'in Görevden Ayrılması Nedeniyle Bayramzâde El-Hâc Mustafa Efendinin Hüseyin Paşa Medresesi tadrisine tayin edilmesi hakkında. 23 Rebiülâhir 1274.Bkz. A.Ş.S., 146/108. Evkaf-ı Hümayun'a mülhak Ayıntab'daki Hüseyin Paşa Camii avlusundaki medresenin müderrisi olan El-Hâc Abdülhamid Bin Mehmed mahkeme huzurunda bu görevinden kendi isteği ile ayrılarak görevini El-Hâc Mustafa Bin Mehmed'e devrettiğinden bu konuda berat-ı şerif yazılması talibiyle ilgili olarak verilen ilam. 28 Rebiülâhir 1270. Bkz. A.Ş.S., 145/202.

9	Kırk Medresesi ¹⁵	oğlu Hüseyin Ağa	-	-
10	Koca Nakıp Medresesi ¹⁶	Koca Nakib Mustafa Çelebi	Suyabatmaz mah	1720-25
11	Kozanlı Camii Medresesi	Ali Efendizâde Abdurrahman Haki oğlu İshak oğlu Hacı Arif Efendi	Kozanlı Mah.	1818
12	Medrese-i Cedide(Şeyh Muhyiddin Efendi yada Tahtani) Medresesi ¹⁷	Erzincan'lı Şeyh Abdurrahman oğlu Şeyh Mehmet Muhiddin	Şekeroğlu mah.	1548 öncesi
13	Mihaliye Medresesi ¹⁸	Mihail Bey	Kazaz Mah.	15.yy.başları
14	Nasıreddin Mehmed Bey(Zülkadiriye) Medresesi ¹⁹	Dulkadırlı Beyi Nasıreddin Mehmed Bey	Düğmeci Mah.	15.yy.başları
15	Osman Ağa (Hacı Osman Ağa) Medresesi ²⁰	Ahmet oğlu Hacı Osman	Karagöz mah.	1721 öncesi

¹⁴ EV. D. Nr 11687. Varak:14, Sayfa:2; BOA. EV. D. Nr:11687.

¹⁵ Ahmed Hilmi Efendizâde'nin yerine es-seyyid Şakir Efendi'nin müderris olarak tayini. 3 Cemaziyel ahir 1271. Bkz. A.Ş.S., 146/229.

¹⁶ Mülhak Vakıflardan Ayıntab'da Koca Nakib Mustafa Çelebi'nin bina eylediği mescid ve medrese evkafının galle fazlası evlada şart koşulduğu, Mehmed Efendi oğlu Abdülkadir Ağa da vakıf evladından olduğu halde vakfın Mütevellisi Kethüdazâde Mehmed Efendi'nin buna itiraz etmesi üzerine Deavi Meclisi'nde yapılan duruşmada Abdülkadir Ağa kendisinin vakıf kurucusunun erkek çocuğu neslinden gelen kız çocuğun oğlu olduğunu kesin delil ile ispat etmekle vakıf evladı olduğuna karar verildiği ve gereğini yapması için vakfın mütevellisine uyarıda bulunulduğuna dair mazbata.14 Cemaziyelahir 1284 Bkz. A.Ş.S., 147/92; EV. d.nr 11687. Varak:32, sayfa:1.

¹⁷ Şeyh Abdurrahman Erzincani hazretlerinin neslinden olan Ayıntab'da vaki İbni Şeker mahallesinde bulunan Tahtani Camisi yanında bina eylediği medresenin meşayih-ı kiramından Mehmet bin Hasan Dede vakfın evlatlarından adı geçen vakfın mütevellisi Abdurrahman ibni es-seyyid Mustafa... 13 CA 1260. bkz. A.Ş.S., 144/259.

¹⁸ Yıkılmaya yüz tutan İki Kapılı Han'ın üçte iki hissesine sahip Mihaliye Medresesi Vakfı mütevellileri Hakimzade Arif ve kardeşinin oğlu Tevfik Efendi 7 Cemaziyellevvel 1268 bkz. A.Ş.S., 145/97; EV. d.nr 11687. Varak:26, sayfa:1.

¹⁹ Tevbe Mahallesi sâkinlerinden Mustafa Baba ibni Mehmed, Müftizâde Mehmed Selim Efendi üzerine açtığı davada Uzun Çarşıda Yüsükcü hanı bitişiğinde arsası Zülkadriye Medresesi vakfına binası ise babasından intikal ile kendisine ait olan dükkân için her ay beş kuruş vakfa arsa parası vererek kullandığı halde müteveli Selim Efendinin dükkânı zabt ettiğini ve gereğinin yapılmasını talep etmiştir. İddiasını şahitlerle ifade etmiş ve mahkeme davacıyı haklı bulmuştur. gurre-i B 1278 Bkz. A.Ş.S.,146/81; EV. d.nr 11687. Varak:26, sayfa:1.

16	Osmaniye Medresesi	Ağa	-	Seferpaşa mah.	19.yy.ın2.yarisında
17	Sunguriye Medresesi ²¹	(buk'ası)	Halep emiri Kasımüddeve Aksungur	Düğmeci mah	1086-1094 arası
18	Şeyh Fethullah (Bali Bey) Medresesi	Bali Bey(Paşa)		Kepenek Mah.	1460-1470
19	İbrahim Ağa Medresesi ²²		-	Yahni mah.	-
20	Ferhadiye Medresesi	Halep valisi Ferhat Paşa		Akyol mah.	1557 civarı
21	Fethiye(Camii yada Sarı Hacı Ömer Ağa) Medresesi	Sarı Hacı Ömer Ağa		Boyacı Camii ve Eski hamam civarı	1731
22	Tahtalı Medresesi ²³	-	-	-	-

1.2. Sıbyan mektebi

Mektep kelimesi, Abbasiler döneminde “küttâb”, Karahanlı ve Selçuklu dönemlerinde ise “sıbyan mektebi” olarak ifade edilmiştir. Osmanlılarda da sıbyan mektebi ifadesi kullanılmıştır. İlk dönemlerde hocalar genelde mahalle mescitlerinde ders vermişlerdir. Mekteplerde ders veren öğreticilere muallim yardımcılara ise kalfa denilirdi. Sıbyan mekteplerinde ilk dönemlerde okuma-yazma, kur’ân, hadis, şiir, matematik öğretilirdi. Zaman içerisinde müfredat birçok kez değişime uğramış yeni dersler eklenmiştir. Osmanlı öncesinde bu mekteplere sadece erkek çocuklar devam ederken Osmanlı döneminde kız çocukları da mekteplere kabul edilmiştir.²⁴

Sıbyan mektepleri hemen her mahallede bulunmalarından dolayı “mahalle mektebi” ya da yapıldığı inşaat malzemesi nedeniyle “taş mektep” olarak adlandırılmışlardır. Ayrıca sıbyan mektepleri darüttalim, darülim, muallimhane, mektephane isimleriyle anılmakta idi.²⁵ Sıbyan mekteplerinde genellikle imamlar muallimlik görevini ifa ederlerdi. İmamların esleri de kız

²⁰ Osman Ağa Medresesi'nin kuzeyinde bir bab menzil satışı. Bkz. A.Ş.S.,146/172; EV. d.nr 11687. Varak:26, sayfa:1.

²¹...Yıldız Kazasının Yol karyesinden olup Arabistan Ordusunda iken memleketine dönerken Müftü Medresesi'nde vefat eden Ali Çavuş'un Beytülmal Emini Şerif Ağa vasıtasıyla kaydedilen mallarına ait tereke defteri. 3 Rebiülahir 1268 Bkz. A.Ş.S.,145/90.

²²Ayıntabda Yahni Mahallesinde bulunan İbrahim Ağa Medresesi'nde vefat eden Harputlu Molla Mustafa'nın terekesi. 17 CA 60. Bkz A.Ş.S.,144/118; EV. d.nr 11687. Varak:26, sayfa:1.

²³ EV d. nr. 609, s.299, Sıra No:356.

²⁴Nebi Bozkurt, “Mektep”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 29, 2004, s.5-6; Cahit Baltacı, “Mektep”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 29, 2004, s.6-7.

²⁵ Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, I-II, Eser Matbaa, İstanbul 1977, s.83.

öğrencilere ders verebilmekteydi. Sıbyan mektebine başlama yaşı 5-6 civarında, bitirme yaşı ise 13-15 yaşları arasında idi.²⁶

Ayıntab kazasında hemen her mahallenin cami ya da mescidinde çocukların okuduğu sıbyan mekteplerine rastlanmakta idi. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, XVII. yüzyılda Ayıntab'da 140 sıbyan mektebi olduğu yer almaktadır.²⁷ Tanzimat döneminde ise Halep Vilayet salnamelerine göre Ayıntab'da 37 mektep bulunmakta idi.²⁸ Aynı dönemde Ayıntab merkezde Türklere ait 15 ilkokul(sıbyan mektebi) olduğu ifade edilmektedir.²⁹ Bunlardan biride İsmet Paşa mahallesinde yer alan Hüseyin Paşa Muallimhanesi (Rıfat Bey Rüştüye Mektebi) idi. Mektep 1720 tarihinde yapılmış olup, 1894 tarihinde rüştiye olarak yenilenmiştir.³⁰

2. Ayıntab Kazasında Bulunan Modern Eğitim Kurumları

Rüşdiye Mektebi

Rüşdiye mektebi, Tanzimat döneminde batı tarzında oluşturulan ortaöğretim kurumudur. Rüşdiye mekteplerinin açılması yönünde temel fikirler her ne kadar II. Mahmud döneminde atılmışsa da faaliyete Sultan Abdülmecid döneminde girmiştir. 1846 tarihinde üç aşamalı bir eğitim sistemi kararlaştırılarak öncelikle danışma ve karar organı olarak Meclis-i Maarif-i Umumiyye ve bu meclisin kararlarını uygulayacak Mekatib-i Umumiyye Nezaretı kurulmuştur.³¹

Rüşdiye mekteplerinin süresi önce dört yıl olarak belirlenmiş daha sonra altı yıla çıkarılmış, 1863 tarihinde ise beş yıla indirilmiştir. Rüşdiyeler ilk zamanlar sadece Müslüman çocuklara eğitim verirken 1867 tarihinden itibaren Hristiyan çocuklarda rüşdiyelere kabul edilmişlerdir.³² Her ne kadar kuruluş amacı sıbyan mekteplerinin iyi eğitim veren devam sınıfları olması ise çok geçmeden en alt orta eğitim kademesi halini aldığı ifade edilmektedir.³³

²⁶ Abbas Çelik, Hatıralarla Sıbyan Mektepleri, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: 27, Erzurum 2007, s.126; Zülfü Demirtaş, Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C 17, S 1, Elazığ, 2007, s.175.

²⁷ Evliya Çelebi, Seyahatname, C 9, s.355.

²⁸ Halep Salnamesi 1284/136; 1285/185; 1286/146; 1287/126; 1288/127; 1289/127; 1290/125.

²⁹ Halil Aytekin, "Antep'te Eğitim Kurumları(19. Yüzyılın İlk Yarısından 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar)", Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep, Ed. Yusuf Küçükdağ, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Yayınları, Gaziantep 1999, s.189.

³⁰ Nusret Çam, Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep 27, Türk Tarih Kurum Yayınları, C 24, Ankara 2006, s.65.

³¹ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 35, 2008, s.300-301

³² Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.92-93

³³ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Pegem A Yayıncılık, 11.Baskı, Ankara 2007 s.162,164

Tanzimat döneminde Ayıntab kazasında sıbyan mekteplerinin dışında rüşdiye mektebi varlığına da rastlanmaktadır.³⁴ M.1870(H.1286) tarihinde Ayıntab Kaymakamı Hacı İsmail Efendi, sonraki tarihlerde adı Cumhuriyet Okulu olan rüştiye mektebini yaptırmıştır. Rüştiye mektebinin, dört sınıf olarak kurulmuş olup ve maliye tarafından idare edildiği ifade edilmiştir. Okul binası olmadığı için o dönem eğitim iki yıl boyunca Ebulhüda Medresesi'nde yapılmıştır. 1871/72(1288) tarihinde ise kendi yerine taşınmıştır.³⁵

H.16 Rebiülahir 1289(23 Haziran 1872) tarihli bir belgede Ayıntab rüşdiye mektebinin öğrenci sayısının 100 olduğu ve bir süredir muallimlik görevinde Abdullah Necib Efendi'nin görevden ihraç edilmesi dolayısıyla yeni bir muallime ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir.³⁶ Yerel araştırmacı Uğuroğ Barlas bir yazısında Hafız Efendi isimli bir şahsın, 1872-73 tarihlerinde rüştiye mektebinde öğretmenlik ve müdürlük yaptığını ifade etmektedir.³⁷ Ancak H.21 R 1289(24 Eylül 1872) tarihli bir arşiv belgesinden Ayıntab rüşdiye mektebi öğrenci sayısının 110 olduğu, muallim-i saniliği için mahalli ulemasından Abdullah Efendi'nin uygun görüldüğü ve tayin edildiği öğrenmekteyiz.³⁸ 1873 tarihinde Ayıntab rüştiyesinde öğrenci sayısı 68, öğretmen sayısı 1 idi.³⁹ Rüşdiye mektebi için gerekli kitap ve dergilerin muallimi tarafından maarif kütüphanesinden ücret karşılığı talep edildiği anlaşılmaktadır. H. Muharrem 1292(Şubat 1875) tarihinde Ayıntab rüşdiye mektebi muallimi tarafından öğrenciler için istenen ve maarif kütüphanesinden gönderilen kitap, dergi ve fiyatlar şu şekildedir;

	Guruş
Emsile	30
Maksud	40
Avâmil	40
Ezhâr	40
Risâle-i Ahlâk	50
Dürr-i yektâ	40
Nasihât-i hükemâ	30
Muhtasar Hesab Risâlesi	40
Binâ	50
Mikyas-ı Cedîd Risâlesi	20
Gülistan	30

³⁴ MF.MKT.11/82; 25/121; 29/160; 30/128; 9/121; 15/115. M. Solmaz - H. Yetkin, Gaziantep Çevre İncelemesi, Yeni Matbaa, Gaziantep 1969, s .85.

³⁵Abdurrahman İpekçi, "Antep Cumhuriyet Okulu'nun Tarihçesi", Gaziantep Kültür Dergisi, S. 26, Gaziantep 1960, s.7.

³⁶ MF.MKT. 2/4.

³⁷Uğuroğ Barlas, "Gaziantep Maarifi (1872-1910)", Gaziantep Kültür Dergisi, S 3, Gaziantep 1960, s.17-18.

³⁸ MF.MKT. 5/57.

³⁹Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, Haz. Mehmet Ö. Alkan, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, C 6, Ankara 2000, s.31.

Mi'yâru'l-keâm	30
Sukûtü'l-keâm	30
Muhtasar Münşeât	20
Veẓâ'if-i Etfâl	40
	520 ⁴⁰

3. Azınlık ve Yabancı Devlet Okulları

Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin eğitim alanında sahip oldukları hak ve özgürlükler XIX. yüzyılda da devam etmiştir. Bu doğrultuda gayrimüslim okullarını doğrudan denetim altına alma çabaları yabancı devletlerin müdahalesi yüzünden sonuç vermemiştir. Avrupalı devletler dışında ABD'de Osmanlı topraklarında çok sayıda misyoner okul açmışlardır.⁴¹

Tanzimat döneminde Ayıntab kazasında Türk-Müslüman halka ait okullar dışında azınlık-yabancı okullar da vardır. XIX. yüzyılın ilk yarısında ABD. nin Ayıntab da anaokulu, ortaöğrenim ve kolej tesisleri kurup 1870'lerde de başta tıp fakültesi olmak üzere eczacılık, dişçilik okulları açmışlardır.⁴² İlk kez 1847 tarihinde Amerikalı misyoner Dr. Azariah Smith tarafından Amerikan Erkek Koleji sadece erkek öğrencilerin devam ettiği bir ilkokul yaptırılmıştır. Okulun bünyesinde 1871-72 tarihinde Kayacık Mahallesi'nde kız ve erkek öğrencilerin devam bir ortaokul (rüşdiye) açılmış devamında ise idadisi kurulmuştur. İlk kısmı 1859 tarihinde oluşturulan yine Amerikalılar tarafından sadece kız öğrenciler için ilkokul, rüştiye ve idadi kısmıyla beraber genel adıyla Amerikan Kız Koleji kurulmuştur. Okul bir oda kiralanarak sekiz kız öğrenciyle faaliyete başlamıştır. Kazada 1854 tarihinde gayrimüslimlere ait 3 ortaokul olduğu ifade edilmektedir. 1868 tarihinde yine Amerikalılar tarafından bir erkek ve birde kız koleji açılmıştır. 1876 tarihinde faaliyete başlayan bir diğer misyoner Amerikan Okulu ise kolej olan Merkez Türkiye Yüksek Okulu'dur.⁴³

Ayıntab kazasında Ermenilere ait mekteplerde bulunmakta idi. Çukur ve Zımmiyan mahallelerinde sıbyan mektepleri vardı. M.1859 (H.1276) tarihinde Ermenilerin, Çukur mahallesinde bulunan mekteplerinin sıbyanlara yeterli gelmemesi nedeniyle genişletmek istediklerine dair bazı

⁴⁰ MF. MKT.25/21

⁴¹ Öztürk, "Osmanlılar", DİA, C 33, 2007, s.568.

⁴² Uğuroğlu Barlas, Gaziantep'in Yakın Tarihi Üzerine Araştırmalar, Hilmi Barlas Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.44

⁴³ Halil AYTEKİN, Antep'te Eğitim Kurumları (19.Yüzyılın İlk Yarısından 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar), s.191-192; Uğuroğlu Barlas, 19. ve 20. Yüzyıl Gaziantep Tıp Tarihi, Hilmi Barlas Eğitim Vakfı Yayınları. İstanbul, 2013, s. 10; Mustafa Çabuk, 1875-1925 Yılları Arasında Adana, Antakya, Antep, Maraş Ve Mersin Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetleri ve Ermeni Olayları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2013, s.131; Bülent Çukurova, Antep'te Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolejin Etkisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S.40, Kasım 2007, s. 615-623 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/790/10134.pdf>. Erişim: 26.05.2018.

belgeler yer almaktadır.⁴⁴ 1848 tarihinde Amerikalıların desteğiyle Ermeniler tarafından Tarla-yı Atik Mahallesi'ndeki Narsisyan Okulu (mektepe ve rüşdiye)⁴⁵, 1849 tarihinde Eyüboğlu Mahallesi'nde Hersisyan Okulu (mektepe ve rüşdiye) ve 1853 tarihinde Haşircı Hanı'nda Hayık Kilisesine bağlı Nizipliyan Tankaran Okulu mevcuttur.⁴⁶

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat reformları öncesinde mevcut eğitim sisteminde müslim-gayrimüslim mektepleri birbirlerinden tamamen farklı işleyişe sahipti. Aynı zamanda süregelen bu eğitim sisteminde bir bütünlük söz konusu değildi. 18. yüzyılda başlayıp 19. yüzyıl boyunca devam eden yenileşme hareketleri birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da yer etmiştir. Bu anlamda ihtiyaca yönelik ilk olarak modern askeri okullar açılmıştır. Tanzimat döneminde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim kurumları tek çatı altında toplanmış, aynı zamanda batı tarzı eğitim sistemine uygun olarak ilk, orta, lise ve yüksekokul olarak aşamalandırılmıştır.

Bu çalışmada modernleşme çabalarının ivme kazandığı 1839-76 tarihleri arasında Ayıntab da eğitim kurumlarına ilişkin bilgiler Şer'iyye Sicilleri, çeşitli arşiv belgeleri ve tetkik eserlere dayanarak ortaya konulmuştur. XIX. yüzyılda nüfusa paralel olarak birçok alanda gelişimini sürdüren Ayıntab, eğitim alanında da, bir taraftan etnik ve dini unsur çeşitliliğinin eğitim kurumlarına yansımaları bir taraftan da şehir halkının eğitime verdiği destek hasebiyle gelişimini sürdürmüştür.

⁴⁴A.Ş.S., 148/182,183

“Melfûf evrâk me’alleri Ayntab Kasabası mahallâtından Zimmiyân mahallesinde kâ’in kadîm mektebin adem-i vüs’ati cihetiyle sıbyanlarına kifâyet etmediğinden ve kasaba-i mezbûre mahallâtından Çukur mahallede kâin millet-i merkûme sıbyânının çend seneden beri ta’lim ve ta’allum etmekde oldukları hâne dahî müşrif-i harâb olduğundan....”Bkz İ.HR., Dos.No.170, Göm.No.9215;

“Ayıntab kazâsında bulunan Protestan Kilisesi ittisâlinde millet-i merkûmenin çocukları tahsil etmekde oldukları mektep mukassî olup merkûm çocukların teneffüsleri için bir mahalleri olmadığından mekteb-i mezkûra tahtanî ve fevkânî iki bâb odanın inşâsı lüzum görünmüş olmasıyla bunun emr-i inşasına kimse tarafından mûmâna’at gösterilmemesi hususu...”Bkz. İ.HR.Dos.No.194,Göm.No.10988

⁴⁵“Vilâyet-i Celîleleri dâhilinde kâ’in Ayıntab kasabasında Ermeni milletine mahsus olarak küşâd edilmiş olan Nersisyan Mektebi’ne devam eden talebe için kütüb ve resâ’il irsâli mekteb-i mezbûr müdürü tarafından bâ tahrirât bildirilmiş olduğundan ellîşer aded Medhal-i Kavâ’id ve Tarih-i Osmanî ile Veżâ’if-i Etfâl ve Onar Nüşa Kavâ’id-i Osmanîye Lügat kitabı bu kere postaya teslimen savb-ı devletlerine irsâl olmasıyla vusulünde mektebe i’tâsıyla beraber işbu mektebin derslerine ve usûl-i idaresine dair ma’lûmât istihsaliyle iş’ârî bâbında.”Fî 22 Ramazan sene [12]90 fi 2 Teşrin-i Evvel sene [12]89; MF.MKT. 14/38.

⁴⁶ MF.MKT. 14/38; R.Erhan Güllü, Antep Ermenileri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.101; Halil Aytekin, Antep'te Eğitim Kurumları(19.Yüzyılın İlk Yarısından 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar), s.194.

Ayıntab kazasında Türk-Müslüman halka ait klasik eğitim kurumu olan medreseler ve sıbyan mekteplerinin yanı sıra modern anlamda açılan rüşdiye mektepleri ile başta Ermeniler olmak üzere azınlıklara ait mektepler bulunmakta idi. Ayıntab da modernleşme dönemindeki eğitim kurumlarına incelenen kaynaklar doğrultusunda bakıldığında, medreselerin yoğun olduğu dikkati çekmektedir. Kazada ayrıca ABD başta olmak üzere batılı devletler, Osmanlı genelinde olduğu gibi Ayıntab kazasında da eğitim adı altında misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Sonuç olarak; her ne kadar Tanzimat dönemi birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da kararların alındığı bir dönem ise de uygulamada aynı başarıya ulaştığı ifade edilemez.

Kaynaklar

I. Arşiv Belgeleri

Ayıntab Şer'iyeye Sicilleri

No. 144, 145, 145, 147, 148.

Salnameler

Vilayet Salnameleri

Sâlnâme-i Vilayet-i Halep Sene-i 1284.

Sâlnâme-i Vilayet-i Halep Sene-i 1285.

Sâlnâme-i Vilayet-i Halep Sene-i 1286.

Sâlnâme-i Vilayet-i Halep Sene-i 1287.

Sâlnâme-i Vilayet-i Halep Sene-i 1288.

Sâlnâme-i Vilayet-i Halep Sene-i 1289.

Sâlnâme-i Vilayet-i Halep Sene-i 1290.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arsivi

Evkaf Defterleri

Nr. 11687, 609.

Maarif Nezareti(MF.MKT)

Nr.11/82; 25/121; 29/160; 30/128; 9/121; 15/115; 2/4; 5/57;25/21;14/38.

İrade Hariciye(İ.HR.)

Nr.170/9215, 194/10988.

II. Kaynak ve Telif Eserler

AKYILDIZ, A., (2011). “*Tanzimat*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 40, İstanbul, ss.1-10.

AKYÜZ, Y., (2007). *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayıncılık, 11.Baskı, Ankara.

AYTEKİN, H., (1999). “*Antep'te Eğitim Kurumları (19.Yüzyılın İlk Yarısından 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar)*”, Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep, Ed. Yusuf Küçükdağ, Gaziantep, ss.187-206.

BALTACI, C., (2004). “*Mektep*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yay., XXIX, İstanbul, ss.6-7.

BARLAS, U., (1960). “*Gaziantep Maarifi (1872-1910)*”, Gaziantep Kültür Dergisi, C 3, Gaziantep. (Bu Derginin Sayfa Aralığı Yok)

....., (2006). *Gaziantep'in Yakın Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Hilmi Barlas Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul.

..... (2013). *19. ve 20. Yüzyıl Gaziantep Tıp Tarihi*, Hilmi Barlas Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul.

BOZKURT, N., (2003). “*Medrese*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 28, İstanbul, s.323-327.

ÇABUK, M., (2013). *1875–1925 Yılları Arasında Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetleri ve Ermeni Olayları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

ÇAM, N., (1996). “*Gaziantep (Mimari)*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 13, İstanbul, ss.469-474.

....., (2006). *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep 27*, TTK Yayınları, C 24, Ankara.

ÇELİK, A, (2007). ‘*Hatıralarla Sıbyan Mektepleri*’, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S 27, Erzurum. ss.125-135.

ÇINAR, H, (1999). *Antep Şehrinde XVIII. Yüzyılda Kurulan Medreseler ve Vakıflar*, Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep, Ed. Yusuf Küçükdağ, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, Gaziantep.

ÇUKUROVA, B., (2007). *Antep'te Ermeni Ulusçuluğu'nun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolejin Etkisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 40, s.615-623 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/790/10134.pdf>., Erişim: 26 Mayıs 2018.

DARKOT, B., DAĞLIOĞLU, H. T., (1979). “*Ayıntab*”, İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, C 2, İstanbul, ss. 64-67.

DEMİRTAŞ, Z, (2007). *Osmanlı'da Sıbyan Mektepler ve İlköğretimin Örgütlenmesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C 17, S 1, Elazığ, ss.173-183.

DOĞAN, R, *Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/782/10066.pdf>.,Erişim:10 Haziran 2018.

ERGİN, O., (1977). *Türk Maarif Tarihi*, C 1-2, Eser Matbaa, İstanbul.

EVLİYA ÇELEBİ, (1935). *Seyahatname: Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C 9, Devlet Matbaası, İstanbul.

GÜLLÜ, R. E., (2010). *Antep Ermenileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

İPEKÇİ, A., (1960). “*Antep Cumhuriyet Okulu'nun Tarihçesi*”, Gaziantep Kültür Dergisi, C 26, Gaziantep.

İPŞİRLİ, M., (2003). “*Medrese*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 28, İstanbul, ss.327-333.

KODAMAN, B., (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara.

ÖZDEĞER, H., (1996). “*Gaziantep*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 13, ss.466-469.

ÖZTÜRK, C., (2007). “*Osmanlılar*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 33, İstanbul, ss.565-568.

.....,(2008). “*Rüşdiye*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C 35, İstanbul, ss.300-303.

SOLMAZ, M.-YETKİN H.,(1969). *Gaziantep Çevre İncelemesi*, Yeni Matbaa, Gaziantep.

ÜREKLİ, F., *Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemine kurumları*, http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol02_Issue03_2002/251.pdf, Erişim: 23 Mayıs 2018.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri
1839-1924, Haz. Mehmet Ö. Alkan, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik
Enstitüsü Yayınları, VI, Ankara 2000.